

Grammatica kort en krachtig

Tien werkvormen om aandacht te besteden aan taalvorm

40
Les 150
dec '07

Ondanks alle aandacht voor competentiegericht leren, geïntegreerde trajecten en cruciale praktijksituaties blijven zowel Nt2-leerders als docenten roepen om grammatica. Is dat erg? Nee. Want hoeveel woorden iemand ook kent en hoe communicatief ingesteld taalleerders ook mogen zijn, er komt een moment dat het nodig is aandacht aan de vorm van taal te besteden. Dikke grammaticaboeken, saaie invuloefeningen en uitgebreide exposés over grammaticaregels en de uitzonderingen daarop zetten vaak weinig zoden aan de dijk. Maar gelukkig zijn er allerlei manieren om aan de hand van betekenisvolle, functionele opdrachten de aandacht van de leerders op de taalvorm te richten. In dit artikel laat Folkert Kuiken tien van deze werkvormen de revue passeren

Focus on Form

Eén ding is duidelijk: als we aandacht aan grammatica besteden, doen we dat niet langer aan de hand van ouderwetse, traditionele oefeningen waarin allerlei taalvormen moeten worden ingevuld of veranderd. In plaats daarvan richten we de aandacht van de leerders op de taalvorm volgens principes van de benadering die wordt aangeduid met de Engelse term FOCUS ON FORM. Het principe van deze aanpak is dat de aandacht voor de taalvorm wordt ingebed in een functionele, communicatieve activiteit. Daarbij gaat het om activiteiten waarbij leerders als het ware automatisch, op een zo natuurlijk mogelijke manier, hun aandacht op een bepaalde taalvorm (moeten) vestigen. De onderstaande werkvormen zijn alle voorbeelden van dit soort activiteiten. Voor wie meer wil weten over FOCUS ON FORM verwijs ik naar twee artikelen die ik eerder over dit onderwerp heb geschreven (Kuiken 2004, 2006).

Criteria

Bij de samenstelling van de lijst met tien werkvormen heb ik mezelf vijf criteria opgelegd:

- 1) kort;
- 2) krachtig;
- 3) makkelijk te organiseren;
- 4) repliceerbaar en
- 5) gratis (of bijna voor niks).

Het eerste criterium (kort) houdt in dat gekozen is voor activiteiten waarmee gemiddeld niet meer dan een kwartier is gemoeid, soms iets minder, andere keren iets meer. Het is dus niet de bedoeling om volledige lessen met deze activiteiten te vullen, maar het gaat om werkvormen die

met andere lesactiviteiten kunnen worden afgewisseld. Het tweede criterium (krachtig) betekent dat het werkvormen betreft die – zo mogelijk – in de literatuur zijn gedocumenteerd, maar die in ieder geval in de loop der tijd hun nut hebben bewezen in de praktijk van het taalonderwijs. Daarnaast moet het de docent niet te veel moeite kosten om de leerders de gewenste opdracht voor te leggen (makkelijk te organiseren). Tegelijkertijd moet de werkvorm de docent voldoende mogelijkheid tot variatie bieden, bijvoorbeeld doordat dezelfde opdracht gemakkelijk met een andere tekst, andere items of ander (beeld)materiaal kan worden herhaald (repliceerbaar). En voorzover de activiteiten een beroep doen op dergelijk beeld- en tekstmateriaal kan gebruik worden gemaakt van de dagelijkse hoeveelheid drukwerk die bij een ieder in de brievenbus valt of van internet.

Dan nu de werkvormen, waarvan een aantal velen ongetwijfeld bekend zal voorkomen. Onderstaande lijst moet dan ook vooral worden gezien als een opsomming van evergreens die regelmatig kunnen worden ingezet wanneer er behoefte bestaat om aandacht aan de vorm van taal te besteden. Voor meer voorbeelden van soortgelijke activiteiten wordt verwezen naar de literatuurlijst. De werkvormen zijn in onderstaande opsomming willekeurig gerangschikt, dat wil zeggen in alfabetische volgorde.

1. Cartoons en strips

De meeste Nederlandse dagbladen hebben tegenwoordig een of meerdere cartoonistenaars in dienst en publiceren dagelijks verschillende –

Een andere aanpak bij leerstrategieën

Bevindingen van de Commissie Ter Veld

Verlengde Intake & de 0-module

Leerlijnen, cursusplannen, ... 6

Lezen-Las-Gelezen & Pas Toe

strips (soms zelfs een hele pagina vol). Vanwege rechten en vergoedingen aan auteurs is het helaas niet mogelijk hier voorbeelden van cartoon en strips op te nemen, maar sommige lenen zich er uitstekend voor om bepaalde grammaticale constructies uit te lokken. Bijvoorbeeld: knip de afzonderlijke tekeningen van een strip uit en vraag de leerders deze in de goede volgorde te leggen (dit lokt sequentiële constructies uit, als 'eerst... dan...'). De tekstvokjes bevatten vaak aanwijzingen voor de juiste volgorde (door middel van signaal- en verbindingswoorden of cohesieve elementen). Maar ook als er meerdere volgordes mogelijk blijken te zijn is dat prima: de leerders worden dan gedwongen hun voorkeur met argumenten te ondersteunen (wat kan leiden tot ondergeschikte zinnen met 'omdat' en 'want'). Voorbeelden van geschikte strips zijn *Sigmund* van Peter de Wit in de Volkskrant of *S1ngle* van Hanco Kolk en Peter de Wit, die zowel in het Algemeen Dagblad als Het Parool verschijnt. De genoemde strips staan overigens ook op internet. Bij de cartoons komen die van onder meer Joep Bertrams, John Reid, Bastiaan Geleijnse en Jean-Marc van Tol (*Fokke & Sukke*), Peter van Straaten en Stefan Verwey in aanmerking. Van laatstgenoemde is bijvoorbeeld de cartoon waarin een

dichter voor een lege (!) zaal een gedicht aankondigt met de woorden: 'Mijn volgende gedicht is ook over eenzaamheid.' Een prachtige stimulus om de leerders (uiteraard steeds in twee- of meertallen) uit te laten leggen waarom dit een schrijvende situatie is (wederom leidend tot het gebruik van 'omdat' en 'want') of een discussie over eenzaamheid te laten aangaan (Zijn er in Nederland meer mensen eenzaam dan in jouw land en hoe komt dat? Enzovoort).

2. Dictoglos

Dictoglos - ook wel misleidend 'grammaticadictée' genoemd - is een beproefde werkvorm die verloopt volgens de volgende stappen:

1. De docent leest, in normaal spreektempo, een (niet te lange) tekst voor aan de klas, terwijl de leerders luisteren.
2. De docent leest de tekst een tweede keer voor, waarbij de leerders aantekeningen maken.
3. De leerders gaan in groepjes van drie of vier uiteen en proberen samen, op basis van hun aantekeningen, de tekst te reconstrueren.
4. De gereconstrueerde tekst hoeft geen letterlijke weergave van het origineel te zijn, maar hij moet wel inhoudelijk kloppen en grammaticaal correct zijn.
5. Als de leerders klaar zijn vergelijken

ze hun tekst met het origineel. De docent geeft waar nodig feedback. Cruciaal in dit proces is de derde stap, de reconstructiefase, waarin de leerders het met elkaar eens moeten zien te worden over de correcte formulering van de inhoud, omdat de tekst die zij gaan opleveren zowel inhoudelijk als grammaticaal moet kloppen. Hieronder is als voorbeeld de tekst 'Meer ouderen voor de rechter' opgenomen. De tekst bevat de nodige uitdrukkingen en collocaties ('in aanraking komen met', 'naar verwachting', 'de trend zet zich voort', 'een delict plegen') en specifieke grammaticale structuren (onder andere werkwoordelijke constructies met een hulpwerkwoord: 'moet verschijnen', 'is toegenomen', 'gaan functioneren'), waar in de feedback zonnodig op teruggekomen kan worden. Voor meer informatie over deze werkvorm zie Fonck (1996), Kuiken en Vedder (2000) of Wajnryb (1990).

Meer ouderen voor de rechter

Ouderen komen vaker in aanraking met justitie. Het aantal 65-plussers dat voor de eerste keer voor de rechter moet verschijnen, is de afgelopen tien jaar met bijna zestig procent toegenomen. Naar verwachting zal deze trend zich voortzetten. Soms weten ouderen zelf niet dat ze een delict hebben gepleegd, omdat hun heersenen minder goed gaan functioneren. Dat geldt vooral voor delinquenten van boven de 75 jaar.

3. Drie-in-één

De werkvorm die hier wordt aangeduid met de naam 'drie-in-één' komt uit de wereld van het improvisatietheater, ook wel theatersport genoemd (in Nederland bekend van het televisieprogramma 'De Lama's'). De werkwijze is als volgt:

1. Drie leerders nemen naast elkaar plaats.
2. Een vierde leerder (of de docent) speelt de rol van interviewer.
3. De interviewer vraagt de rest van de groep een (bijzondere) hobby te noemen.
4. De interviewer gaat nu de drie leerders over deze hobby vragen stellen.
5. Maar: de drie leerders vormen samen één persoon en geven als één persoon antwoord op de vragen van de interviewer waarbij ze om de beurt één woord zeggen.

Deze werkvorm wordt over het algemeen zowel door de 'spelers' als het 'publiek' (de rest van de klas) als bijzonder leuk ervaren. De crux zit hem in het samen formuleren van een goede Nederlandse zin. Stel dat als de eerste vier woorden van de zin zijn genoemd 'ik-heb-een-groot', dan moet daarop uiteindelijk een onzijdig zelfstandig naamwoord volgen ('hart', 'gevoel', 'huis'). Komt de leerder desondanks met een de-woord ('auto', 'duim', 'tas'), dan kan de rest van de klas de leerder op deze fout wijzen.

Een schriftelijke variant op deze werkvorm is ook mogelijk, gebaseerd op het aloude spelletje waarbij een briefje moet worden doorgegeven:

1. Twee leerders schrijven op een vel papier de cijfers 1 t/m 12 onder elkaar.
2. Leerder A schrijft bij 1 een woord op en geeft het papier door aan B.
3. B doet hetzelfde bij 2 en geeft het papier terug aan A.
4. Dit gaat zo door tot A en B samen een zin van (bijvoorbeeld) twaalf woorden hebben gemaakt.

Bij deze variant kan in plaats van met duo's ook in grotere groepen worden gewerkt met drie, vier of zes leerders.

4. Foto's

Veel docenten verzamelden vroeger foto's van kunstwerken, portretten of malle situaties die ze aan hun leerders voorlegden om taal uit te lokken. Van dit principe kan nog steeds gebruik worden gemaakt, maar tegenwoordig kunnen we daarbij de hulp van in-

ternet inroepen. We bespreken hier twee voorbeelden van het werken met afbeeldingen: afbeeldingen van kunstwerken en van mensen (portretten). Net als bij de cartoons en strips kunnen we om auteursrechtelijke redenen hier geen afbeeldingen opnemen, maar de werkvorm spreekt voor zich:

1. Werk in drietallen. Elke leerder krijgt afbeeldingen van drie kunstwerken.
2. Uit deze foto's kiest elke leerder zijn/haar favoriete en minst favoriete kunstwerk.
3. Leerder A en B gaan raden waarop de keus van leerder C is gevallen en waarom.
4. Leerder C vertelt uiteindelijk wat zijn keuze was en waarom.

In dit voorbeeld worden vooral bijzinnen uitgelokt ('Ik denk dat..., omdat...'). Als alternatief kan gekozen worden voor het werken met portretten: twee (of meer) leerders kijken samen naar de afbeelding van een persoon en moeten bedenken hoe oud deze persoon is, wat zijn beroep is, of hij getrouwd is, wat zijn eigenschappen zijn, enzovoort. Dergelijke vragen stimuleren het gebruik van bijvoeglijke naamwoorden. Het gebruik van de verleden en toekomstige tijd kan worden uitgelokt door te vragen naar wat de persoon in kwestie vroeger heeft meegemaakt, respectievelijk wat de leerders denken dat de toekomst hem zal brengen.

5. Informatiekloof

Mensen zijn gedwongen met elkaar informatie uit te wisselen als de een meer of andere dingen weet dan de ander. Een taak waarbij sprake is van een dergelijke informatiekloof leidt daarom altijd tot de nodige interactie. In Kuiken (2006) is beschreven hoe het principe van de informatiekloof gebruikt kan worden om de aandacht van leerders op een bepaalde vormkwestie te richten. Daarbij worden in een originele tekst kleine veranderingen aangebracht. Als voorbeeld nemen we de tekst 'Meer ouderen voor de rechter' die bij werkvorm 2 (dictoglos) is geïntroduceerd. We maken van deze tekst twee varianten (zie hieronder) die in lichte mate verschillen van het origineel en van elkaar, in dit geval wat betreft de voorzetsels. We geven nu variant A aan de ene leerder en variant B aan de andere (de leerders mogen elkaars teksten niet lezen). Door onderling overleg

moeten ze er nu samen achter zien te komen op welke punten de teksten van elkaar verschillen en bepalen wat het juiste voorzetsel is (en waarom). Om de lezer tegemoet te komen zijn in de voorbeelden hieronder de aangebrachte veranderingen gecursiveerd, maar het spreekt vanzelf dat dat in de teksten die aan de leerders worden voorgelegd, niet het geval is. Vaak is het mogelijk om een en dezelfde tekst voor verschillende vormkwesties te gebruiken. In onderstaande varianten gaat het om de voorzetsels, maar we zouden ook veranderingen hebben kunnen aanbrengen in de werkwoorden of in de signaal- en verbindingswoorden.

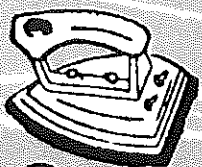
Meer ouderen voor de rechter - Variant A
Ouderen komen vaker in aanraking bij justitie. Het aantal 65-plussers dat na de eerste keer voor de rechter moet verschijnen, is de afgelopen tien jaar met bijna zestig procent toegenomen. In verwachting zal deze trend zich voortzetten. Soms weten ouderen zelf niet dat ze een delict hebben gepleegd, omdat hun hersenen minder goed gaan functioneren. Dat geldt vooral voor delinquenten van boven de 75 jaar.

Meer ouderen voor de rechter - Variant B
Ouderen komen vaker in aanraking met justitie. Het aantal 65-plussers dat voor de eerste keer aan de rechter moet verschijnen, is de afgelopen tien jaar tot bijna zestig procent toegenomen. Naar verwachting zal deze trend zich voortzetten. Soms weten ouderen zelf niet dat ze een delict hebben gepleegd, omdat hun hersenen minder goed gaan functioneren. Dat geldt vooral voor delinquenten tot boven de 75 jaar.

6. Knippen en plakken

Een andere manier om met teksten te werken is om aan een originele tekst woorden toe te voegen of daaruit woorden weg te laten. In het eerste geval moeten de leerders de abusievelijk toegevoegde woorden schrappen (knippen), in het tweede moeten zij de abusievelijk weggelaten woorden toevoegen (plakken). Hieronder staat de tekst 'Schiphol verbiedt roken'. Vervolgens is deze originele tekst bewerkt door er in het ene geval woorden aan toe te voegen en er in het andere woorden uit weg te laten. In beide gevallen hebben de leerders tot taak in twee- of meertallen de gewijzigde teksten weer in originele staat terug te brengen. In onderstaand voorbeeld zijn de toe-

Maatwerk

③ 烫分开 缝合

② 缝肩缝

Projecten
Ervaringen
Visioenen en
Overspannen
Verwachtingen

Dé uitdaging van
een nieuw millennium?

voegingen en weglatingen vrij willekeurig gebeurd, maar dit kan eventueel op een systematischer manier, bijvoorbeeld door te focussen op een bepaalde woordsoort, zoals lidwoorden, voorzetsels of voornaamwoorden. Verder moet worden opgemerkt dat in de onderstaande knipversie de overtollige woorden recursieerd zijn, terwijl in de plakversie met een V de plaats van de ontbrekende woorden is aangegeven. Het spreekt vanzelf dat de leerders deze clues niet krijgen aangeboden.

Schiphol verbiedt roken

- oorspronkelijke tekst

Rokers krijgen het in het nieuwe jaar zwaar als ze via Schiphol vliegen. Achter de paspoortcontrole geldt vanaf 1 januari een totaal rookverbod. Dat houdt in dat er in dit deel van de luchthaven ook geen sigaret, sigaar of pijp meer mag worden opgestoken in de cafés en restaurants. Schiphol is de eerste grote Europese luchthaven die het rookverbod zo drastisch doorvoert.

Knippen: Streep in elke zin het overtollige woord weg

Rokers krijgen het in het nieuwe jaar zwaar als ze om via Schiphol vliegen. Achter de paspoortcontrole geldt nog vanaf 1 januari een totaal rookverbod. Dat houdt in dat er in dit deel van de luchthaven ook geen sigaret, sigaar of pijp meer mag worden opgestoken in de cafés en op restaurants. Schiphol is de eerste grote Europese luchthaven die o-

het rookverbod zo drastisch doorvoert.

Plakken: Voeg in elke zin het ontbrekende woord toe

Rokers krijgen V in het nieuwe jaar zwaar als ze via Schiphol vliegen. Achter de paspoortcontrole geldt vanaf 1 januari V totaal rookverbod. Dat houdt dat er in dit deel van de luchthaven ook V sigaret, sigaar of pijp meer mag worden opgestoken in de cafés en restaurants. Schiphol is de eerste grote Europese luchthaven die V rookverbod zo drastisch doorvoert.

7. Logische problemen

Iedereen kent wel het probleem van de wolf, de geit en de kool die een boer in zijn bootje over de rivier moet zetten, waarbij hij steeds maar één dier of voorwerp kan meenemen. Dergelijke hensenkrakers kunnen door logisch redeneren worden opgelost en worden daarom aangeduid met de term logische problemen. We geven hier twee voorbeelden, maar op internet zijn veel meer van dit soort problemen te vinden, bijvoorbeeld op www.puzzle.dse.nl, de site die hier als bron is gebruikt. Zowel in het voorbeeld van de 'woekerende waterlelie' als in dat van de 'lastige lamp' is het uitdrukkelijk de bedoeling dat leerders het probleem proberen op te lossen door met elkaar te overleggen, waarbij veel voorwaardelijke constructies ('als... dan...') en causale relaties ('dat kan niet, omdat...') geformuleerd moeten worden. Het oplossen van

dergelijke problemen zal niet aan alle leerders zijn besteed, maar voor gevorderde, hoogopgeleide leerders kunnen ze een grote uitdaging betekenen.

Woekerende waterlelie

In het midden van een ronde vijver groeit een prachtige waterlelie. De waterlelie verdubbelt dagelijks in oppervlak. Na precies twintig dagen is de vijver volledig bedekt door de waterlelie.

Vraag: Na hoeveel dagen is de helft van de vijver bedekt door de waterlelie?*

Lastige lamp

In een kamer bevindt zich een gloeilamp. Buiten de kamer bevinden zich drie schakelaars, waarvan er slechts één met de lamp is verbonden. In de beginsituatie staan alle schakelaars op 'uit' en brandt de lamp niet.

Vraag: Als je maar één keer de kamer in mag gaan om te controleren of de lamp al dan niet brandt (je kunt dit namelijk van buitenaf absoluut niet zien), hoe kun je dan te weten komen met welke van de drie schakelaars je de lamp kunt aan- en uitdoen?**)

8. Prioriteren

De werkvorm prioriteren is gebaseerd op Ur (1981) die allerlei voorbeelden noemt waarin leerders de aangeboden stimuli op de een of andere manier moeten ordenen of rangschikken. We geven hieronder weer twee voorbeelden. In het eerste voorbeeld moeten de leerders uit een dozijn of meer voorwerpen er in overleg met elkaar zes selecteren die ze meenemen naar een bepaalde locatie. In het voorbeeld gaat het om de oceaan, de woestijn en de noordpool, maar dit lijstje kan gemakkelijk worden uitgebreid met plekken als de Nederlandse les, het sollicitatiegesprek, het ziekenhuis, enzovoort. In het tweede voorbeeld moeten de leerders met elkaar bedenken welke eigenschappen zij belangrijk vinden voor een bepaalde persoon, in dit geval een docent, een partner en een schoonmoeder. Ook deze reeks kan gemakkelijk worden uitgebreid met bijvoorbeeld een werkster, een krantenjongen, een huisarts of een buurman. Net als in het eerste voorbeeld kan aan de leerders worden gevraagd een top-zes samen te stellen; een andere mogelijkheid is om ze alle eigenschappen in op- of aflopende volgorde op een rij te laten zetten. De structuur die bij dergelijke prioriteringstaken te verwachten is, is het ge-

bruik van de vergrotende en overtreffende trap.

Welke zes dingen neem je mee naar...

de oceaan

een vlot, lucifers, vuurpijlen, roeispanten, een olielamp met olie, een verrekijker, een zeekaart, een mes, een reddingvest, touw, water, een tent, dekens, een kompas, vishaken

de woestijn

sigaretten, dekens, touw, een horloge, gedroogde dadels, een oliekachel met olie, potloden, een mes, een vergrootglas, drie jerycans met water, een stretcher, een hoed, een paar oude kranten

de noordpool

touw, een schep, een radio, een zaklamp, een houweel, explosieven, batterijen voor de zaklamp, een jerrycan met water, een horloge, warme kleren, een vuuraansteker, een kompas, een helm, een ehbo-doo, krijgt

Welke eigenschappen zijn belangrijk voor...

een docent

intelligent, aantrekkelijk, consequent, eerlijk, autoritair, flexibel, gevoel voor humor, geeft interessante lessen, weet veel, spreekt duidelijk

een partner

tolerant, attent, trouw, liefhebbend, aardig voor kinderen, hard werkend, netjes, knap, rijk, zuinig, rustig, goed opgevoed, huiselijk

een schoonmoeder

aantrekkelijk, royaal, niet te oud, goed gekleed, rijk, goed in het huishouden, geïnteresseerd, bereid op de kinderen te passen, niet storend, woont dichtbij

9. Woord-voor-woord verstaan

Uit de mond van een Nt2-leerder kun je vaak een zin horen als 'Ik ben niet mee eens' in plaats van 'Ik ben het er niet mee eens' of 'Ik ben met je eens' in plaats van 'Ik ben het met je eens'. Het gaat bij de weggelaten woorden vaak om die kleine, en daardoor moeilijk te horen functiewoorden als 'het', 'er', 'de', 'een' of 'te'. Een manier om de aandacht van de leerders op dit soort woorden te richten is het woord-voor-woord verstaan, waarbij de leerders een (deel van een) gesprek letterlijk moeten uitschrijven. Voor meer informatie over het belang van deze werkvorm zie Hulstijn (2004). We zouden bijvoorbeeld de gesproken versie van de tekst 'Schiphol verbiedt roken' uit werkvorm 6 (knippen en plakken) aan de leerders kunnen laten horen en hun vragen om de fragmenten die in onderstaand transcript zijn weggelaten aan te vullen. Daarbij zijn bewust die

delen weggelaten waarin veel van de lastig gevonden functiewoorden voorkomen.

Schiphol verbiedt roken

Rokers..... in het nieuwe jaar zwaar als ze via Schiphol vliegen. Achter de paspoortcontrole geldt vanaf 1 januari een totaal rookverbod. Dat..... deel van de luchthaven ook geen sigaret, sigaar of pijp meer mag worden opgestoken in de cafés en restaurants. Schipholgrote Europese luchthaven rookverbod zo drastisch doorvoert.

10. Zoek de verschillen

De taak waarbij verschillen tussen twee (bijna) identieke afbeeldingen opgespoord moeten worden kennen we uit jeugdbladen en van de belspelletjes op televisie. Maar ook op internet zijn ze te vinden, bijvoorbeeld op www.spotthedifference.com. En wie in Google 'vroeger en nu' intikt of 'past and present' of 'hier et aujourd'hui' komt op allerlei sites met foto's van steden waarin een bepaalde plek in verleden en heden vanuit dezelfde positie is gefotografeerd. Daaruit blijkt dat er vaak grote veranderingen hebben plaatsgevonden, zoals in Amsterdam de Overtoom en de Nieuwezijds Voorburgwal waar aan het begin van de twintigste eeuw nog het water stroomde, maar waar nu, een eeuw later auto's en trams rijden. Het is niet alleen leuk om de veranderingen in het straatbeeld te zien, maar het is voor leerders ook nuttig om de overeenkomsten en verschillen op dergelijke foto's te beschrijven. Daarbij kunnen vragen aan de orde komen als 'wat is er veranderd?' 'waarom is dat veranderd?' en 'wat vind je mooier?' De structuren die met deze vragen worden uitgelokt betreffen ontkenningen ('geen auto's', 'niet druk'), causale relaties ('omdat...') en de trappen van vergelijking ('drukker', 'ruimer', 'het mooist').

Folkert Kuiken

De auteur is hoogleraar Nederlands als tweede taal bij de Universiteit van Amsterdam

Referenties

- Davis, P. & Rinvolutri, M. (1988) Dictation. New methods, new possibilities. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fonck, A. (1996) Grammatica goed geregeld. Grammatica vanuit communicatief perspectief. Nederlands voor anderstaligen. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Frank, C. & Rinvolutri, M. (1987) Grammar in action. Awareness activities for language learning. Englewood Cliffs NJ: Prentice-Hall.
- Hall, N. & Shephard (1991) The anti-grammar book. A teacher's resource book of discovery activities for grammar teaching. Harlow: Longman.
- Hulstijn, J. (2004) Oefenen in woord-voor-woord verstaan als vorm van impliciet leren. In B. Bossers (red.) Vakwerk! Achtergronden van de Nt2-lespraktijk. Lezingen Nt2-conferentie Heino 2003 (pp. 43-50). Amsterdam: BV Nt2.
- Kuiken, F. & I. Vedder (2000) Dictoglos. Samenwerkend leren in het tweede- en vreemde-taalonderwijs. Bussum: Coutinho.
- Kuiken, F. (2004) Focus on Form in het onderwijs Nederlands als tweede taal. In B. Bossers (red.) Vakwerk! Achtergronden van de Nt2-lespraktijk. Lezingen Nt2-conferentie Heino 2003 (pp. 9-27). Amsterdam: BV Nt2.
- Kuiken, F. (2006) Focus on Form als alternatief voor grammatica-onderwijs. In B. Bossers (red.) Vakwerk 3. Achtergronden van de Nt2-lespraktijk. Lezingen Nt2-conferentie Hoeven 2006 (pp. 81-94). Amsterdam: BV Nt2.
- Rinvolutri, M. (1984) Grammar games. Cognitive, affective and drama activities for EFL students. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ur, P. (1981) Discussions that work. Task-centred fluency practice. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ur, P. (1988) Grammar practice activities. A practical guide for teachers. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wajnryb, R. (1990) Grammar dictation. Oxford: Oxford University Press.

*) Antwoord: Omdat de waterlelie iedere dag verdubbelt in oppervlak en de vijver na 20 dagen helemaal is bedekt, zal de helft van de vijver één dag eerder zijn bedekt (na 19 dagen).

**) Antwoord: Om de juiste schakelaar (1, 2 of 3) te vinden, zet je schakelaar 1 om en laat deze gedurende een aantal minuten op 'aan' staan. Daarna schakel je nummer 1 weer uit en zet je schakelaar 2 aan. Nu ga je de kamer binnen. Brandt het licht, dan is schakelaar 2 de juiste. Brandt het licht niet, dan is het 1 of 3. Even voelen aan de gloeilamp geeft dan direct het antwoord: is de lamp nog warm, dan is het schakelaar 1 geweest, is de lamp koud, dan is het nummer 3.